

KANÁSZ VIKTOR

PÁZMÁNY PÉTER CSALÁDJÁNAK TÖRTÉNETÉRŐL

„Negyven egész esztendeje léssen, mikor az Ur Isten engemet honnyomból, az-az őseimnek örökségéből, ismerőimnek társaságából, atyafiságonak nemzetségéből kegyelmesen kiszóllíta és egyházi állapotra választta. Soha az-ólta, Édes nevelő Hazám, feledékenségben nem volt előttem emlékezeted, sőt kívántam és kerestem abban módot, hogy velem-való dajkálkodásodat hálá-adó szolgálattal valami részből megköszönnyem, és benned-lakozó atyámfiainak csekély értékem-szerént kedveskedgyem.”¹ Pázmány Péter (1570–1637) esztergomi érseknek, a római Anyaszentegyház majdani bíborosának ezen, 1626-ban írt sorai világosan mutatják, milyen fontos szerepet játszott a jezsuita főpap életében szülőföldje emléke, s az ott élő *atyafisága* sorsa. Mindezt a Pázmány-kutatás is hamar felismerte, s a magyar katolikus konfesszionalizáció legnagyobb alakjának családi háttere, őseinek és rokonainak története már a 19. század óta a történészek érdeklődésének homlokterében áll. A 20. század második felében csökkent az érdeklődés iránta, majd aztán napjainkban újra felfedezte magának a témát az (egyház)történeti kutatás.²

1 Demkó – Rapaics 1901, 349.

2 Jelen cikk nem vállalkozhat egy mély historiográfiai áttekintésre. A legfontosabb szakirodalom: Nagy 1862, 173–175., Frankl 1868–1872., Fraknoi 1886., Karácsonyi

Pázmány származása, családjának története éppen ezért sok szempontból jól megrajzolható, s biztos alapokon áll. Ám a tudomány nem áll meg, s az újabb források felfedezése, a régiek újraértelmezése, valamint a szakirodalom bővülése jóvoltából lehetőségünk adódik a nagy elődök eredményeire építkezve újabb adatokkal, összefüggésekkel gazdagítani az esztergomi érsek családjának történetét. Ennek megfelelően a Pázmány-kutatás nagy múltú történeti diskurzusához kapcsolódva jelen tanulmányomban erre teszünk kísérletet.

A Pázmány család eredete

A Pázmányokkal foglalkozó családtörténeti kutatás érdekes, ám érthető tulajdonsága, hogy rendszerint az érsek előtti pár generációra koncentrálnak, s legtöbbször csak említés szintjén foglalkozik a Pázmány családra vonatkozó középkori forrásokkal. Ebben nyilvánvalóan az érdeklődési kör szűkülő horizontja mellett eme iratok szórványos volta is közrejátszik, s ennek következtében a kora újkorral szemben nem tudunk egy egységes genealógiát felvázolni. Ennek ellenére fontosnak tartom, hogy pusztán áttekintő jelleggel röviden összefoglaljuk, mit is tudunk a család középkori történetéről.

A Pázmány családnak a Hont-Pázmány nemzetségből való származása már a bíboros korában is felvetődött, s mára a szakirodalomban elfogadott nézetté vált. A családhoz köthető első oklevél 1319-ből ismert, amelyben Nagy Iván szerint: „I. Károly király Pázmány István kir. udvari apródnak, mivel a tornán (bajvivó játékon) lándsájával három fogát kiüté, három falut ugymint Pózsát, Somogyit és Somot adományozá. Ez oklevélből kitűnik, hogy nevezett Pázmány István mesternek atyja Gergely főispán (comes) nagyatyja Mihály volt, ki a Hunt-Paznan nemzetségből

---

1897b, Zsák 1901., Karácsonyi 1907., Karácsonyi 1909., Vargha 1914., Sík 1939., Öry 1970., Öry – Szabó 1983., Tusor 2016., Tusor 2017.

eredett.³ Az esztergomi érsek 1616-ban így ír családjáról: „[...] mert noha most az sok hadak között megaprósodott az Pázmány nemzetség, de azt megbizonyíthatom, hogy szent István király idejétül fogva, jószágos nemes emberek voltak az eleim.”⁴ 1634-ben pedig Franz Dietrichstein bíborshoz írt levelében konkrétan említi családjának Hont-Pázmány-i eredetét.⁵ E megállapítás kortársai, például Kitionich János és Jeremias Drexel számára is ismert volt.⁶ Mindezt csak megerősítette az a tény, hogy fennmaradt a Pázmány család okleveleinek a 16–17. században összeállított jegyzéke, amely az 1323 és 1489 közötti iratokat veszi lajstromba. Ebben második tételként megtalálható a fent említett 1319-es oklevél, amely ezek szerint ekkor a Pázmány család birtokában volt, valamint ezt erősíti meg egy 1323-as oklevél is.⁷

Ezt követően a középkori forrásokban többször is találkozunk a Pázmány család tagjaival.⁸ 1345-ben panaszi Pázmány István mester kapott a Bihar megyei Újlakon birtokot, talán ő azonos az 1319-ben említett Istvánnal.⁹ 1382-ben Panaszi Pázmány fia, Miklós és László tűnik fel.¹⁰ 1422-ben Zsigmond király Pázmány Jánosnak és Andrásnak a Békés megyei Pázmán birtokába való beiktatására adott parancsot.¹¹ 1454-ben

3 Nagy 1862, 173., Fejér 1832, 210–212.

4 Pázmány Péter Thurzó György nádorhoz. (1616. augusztus 20.) Frankl 1873, 26.

5 Hanuy 1911, 532.

6 Hargittay 2009, 183. A témáról legújabban Báthory Orsolya (2019) írt. Ezúton köszönöm a szerzőnek, hogy betekinhettem a kéziratába.

7 Tusor 2017, 347–349.

8 Engel 2001. Hontpázmány nem 10. Szentjánosi ág, 1. tábla: (Esztári és Battyáni), 3. tábla: (Pázmány (panaszi)).

9 MNL OL DL 70 623.

10 MNL OL DL 38 194., 30 725., 36 623.,

11 MNL OL DL 26 591.

Pázmány Benedek fiáról, Márkról hallunk,¹² majd 1459-ben említett Pázmány János apjáról, Ártándi Kata apósáról, Pázmány Andrásról és testvéreiről, Péterről és Mihályról hallunk, mikor Panaszon megidéztek őket.¹³ 1466-ból viszont van egy olyan forrásunk, amely panaszi Pázmány Andrást, valamint gyermekeit, Miklóst és Annát említi, őket jelenleg nem tudjuk senkihez sem kötni a családfán, talán Pázmány János eddig nem ismert testvéreit sejtethjük bennük.¹⁴ Talán ez az Anna lehet az 1510-ben vingárti Horvát János feleségeként felbukkanó Pázmány Anna,¹⁵ aki fiával, Horvát Gáspárral a szentmihálykövi pálos kolostornak Váradján birtokokat adott azért, hogy vingárti Horvát János lelki üdvéért misét mondjanak.¹⁶

Pázmányok és Ártándiak a Kalandos társaságban

„Az anyám Massai nemzet volt, az nagyanyám Csáki Miklós leánya volt; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közelvaló atyafiai voltak az atyámnak.”¹⁷ Az előző fejezetből, valamint Pázmány Péter e mondatából jól látható, hogy a későbbi bíboros ősei kiterjedt rokonsággal rendelkeztek, s elsősorban Bihar vármegyében a *bene possessionati* csoportjába tartoztak. Birtokaik és rokonságuk nagysága révén a 15. századtól a vármegye grémiumába is bekerültek, tagjaik közül nem egy vármegyei tisztségviselő is kikerült.

12 MNL OL DL 38 312.

13 MNL OL DL 15 388.

14 MNL OL DL 74171. Pázmány Andrásról még: MNL OL DL 17 775, s alispánként DL 105 517.

15 MNL OL DF 245 689. A Horvát családról: Engel 2001. Hontpázmány nem 17. Töredékek, Horvát (mikeszászai, szebeni, adámosi, vingárti)

16 MNL OL DL 36 402. F. Romhányi 2010, 28–29. 1526-ban még élt: MNL OL DL 247 804. 1507-ben procuratoroként is találkozunk egy Pázmánnyal Estei Hippolit szolgálatában, ám pontos kilétét homály feddi. E. Kovács 1992, 289.

17 Pázmány Péter Thurzó György nádorhoz. (1616. augusztus 20.) Frankl 1873, 26.

A család első ismert vármegyei tisztségviselője Pázmány Pál volt, aki 1448 áprilisában megyei követként utazott Budára.¹⁸ Utána Pázmány Péter ükapja, az előbb említett Pázmány János édesapja, Pázmány András volt, aki adatolhatóan 1470-ben, valamint 1480 és 1481 között bihari alispánként működött.¹⁹ E tisztségében követte fia, György, a későbbi bíboros dédapjának testvére, aki 1504-ben és 1508-ban, valamint unokája, Péter, aki 1548-ban szintén betöltötte a bihari alispáni tiszteletet.²⁰

Pázmány dédapja, Pázmány János révén került a család rokonságba a vármegye másik jelentős, később nagy karriert befutó, majd hirtelen elbukó, s hamarosan kihaló famíliájával, az Ártándiakkal, Pázmány János ugyanis Ártándi Balázs lányát, Katát vette feleségül. Az Ártándi család már korábban is részt vett Bihar vármegye munkájában. Ártándi Gergely 1451 és 1453 között volt Bihar vármegye alispánja,²¹ s Ártándi Tamás 1503-ban és 1505-ben bihari országgyűlési követként is működött, ám a család ekkor még pár portával bíró átlagos bihari köznemesi famíliának számított.²² Kata testvérei, Pál és Balázs révén azonban rohamosan emelkedett a család neve és hatalma. Pál felesége, Telegdi Fruzsina révén igen hasznos, somlyói Báthori Istvánig elérő rokoni kapcsolatokra tett szert.²³ Ennek is köszönhetően egyre jelentősebb megbízásokat nyert el: Mohács előtt bihari alispán (1512–1517), országgyűlési követ (1517–1518), máramarosi ispán (1523–1526), munkácsi várnagy és beregi ispán (1524–1526).²⁴ Az 1520-as évekre a köznemesség egyik országos vezérévé vált, és többek közt – a tokaji és a debreceni uradalom megszerzésével, sókamarák, harmincadok bérlésével,

18 Engel 1996, 521.

19 C. Tóth és mtsai. 2017, 71.

20 Uo. 72. HU - MNL - OL - P 1825 - 13. - No. 2.

21 Engel 1996, 114.

22 C. Tóth és mtsai. 2017, 514.

23 Bárány 2003, 26.

24 C. Tóth és mtsai. 2017, 67., 72–73., 155., 516., 520.

valamint az állat-, bor- és gabonakereskedelemben való bekapcsolódással – családja a régió egyik legjelentősebb ura lett.²⁵ 1523 körül csatlakozott II. Lajos király feleségének, Habsburg Mária királynénak familiájához, Mária máramarosi ispánja, valamint a királyi tanács köznemesi *assessora* (ülnöke) lett, s valószínűleg mindennek köszönhetően lett tagja s egyik szószólója az 1525. évi kecskeméti gyűlésen megszervezett „köznemesi érdekeltségi szövetségnek”, az ún. Kalandos szövetségnek, amelyet azzal a céllal hoztak létre, hogy a központi hatalmat megerősítsék.²⁶

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi a szövetség kétszáz tagjának névsorát. Ezt áttekintve nem csak Ártándi Pált, hanem – nem túl meglepő módon – testvérét, Balázst is megtaláljuk. De Pál a testvérén kívül mozgósította kapcsolatait is, így Bihar vármegye számos családja képviseltette itt magát, s Kecskeméten találjuk mindegyik sógorát: felesége, Fruzsina hűgának férjét, Báthori Istvánt, Telegdi Miklóst, és Bánffy Miklóst, s végül Kata testvérét és Pázmány János gyermekét, Pázmány Pétert, a későbbi érsek nagyapját.²⁷

Az Ártándi testvérek Mohács után Szapolyai oldalára álltak, s János legbensőbb hívei lettek,²⁸ Balázs például a királyi őrség parancsnokaként szolgált. 1530-ban azonban végzetes hibát követtek el: nem támogatták Lodovico Gritti kormányzóvá való kinevezését, s a velencei kalandor el-lentáborához csatlakoztak. Ezért Gritti börtönbe vetette, majd 1531. január 10-én Budán a király távollétében lefejeztette őket.²⁹

25 Bárány 2003, 26.

26 Kubinyi 1980, 142., 146., Laczlavik 2014, 26.

27 MNL OL DL 82 712.

28 Fráter György 1545-ben, mikor visszaemlékezett élete addigi eseményeire, Ártándit is az 1526 utáni évek legfontosabb urai között említette: „A legnevesebb férfiak voltak közöttük: Tornallyai Jakab, somlyói Báthory István, Ártándi Pál és sokan mások.” Oborni 2017, 42.

29 Szakály 1986, 61., Istvánffy 2001, 316–317., Bethlen 2000, 129.

A család sorsa, s a két Ártándi története az utókor képzeletvilágát is megmozgatta, s Eötvös József, valamint Móricz Zsigmond is használta Ártándi Pál tragikus karakterét.³⁰ De ennél még fontosabb: a lefejezés híre elsősorban Pál és Balázs még élő testvérét, Pázmány János már említett feleségét, Katát rázta meg. E tragédia lenyomata, Ártándi Kata mérhetetlen bánata évtizedek múltán is élénken élt jobbágyai emlékezetében, s ehhez egy 1582-ben felvett tanúvallomási jegyzőkönyv kitűnő forrást biztosít. A 61 tanút felvonultató iratban a jobbágyok amellet, hogy egybehangzóan bizonyítják Pázmány János és Ártándi Kata házasságát, valamint Katának, Pálnak és Balásznak a testvéri mivoltát, elmesélik azt is, milyen viszonyban volt Kata és a Pázmány család az Ártándi fivérekkal: „Azt is tudom, hogy my az Artandjak jobbágy voltunk, és az atyafiság tekintetén soha vámot nem vettek Zomayont az Artandjak jobbágyñ. És Artandj Kelemen, Pazman Gáspár eggyeött eöttek, ittak, és hallottam, hogy monták nekeönk, ti jobbágyok eözwe ne vesszetek egymással, mert ha hármát, négyet meg eölnek is ti bennetek, mi eözwe nem vezeönk ti érettetek, mert atyafiak vagyunk mi egymással.”³¹ E jó viszony nyoma lehet, hogy 1493-ban Pázmány Jánost és testvérét, Györgyöt familiárisaikkal, valamint Ártándi Balázssal és Tamással együtt vádolták meg.³² Egy II. Ulászló által 1507-ben kiadott oklevél szintén arról vall, hogy Ártándi Pál többek közt Pázmány Jánossal és testvérével, Pázmány Györggyel együtt foglalta el Borsi György özvegyének és lányának a Bihar megyei borsi nemesi kúriáját.³³

A tanúvallomásokból megtudjuk azt is, hogyan fogadta az asszony a Budáról jövő híreket: „[...] és jól ismertem Pazman Jánosné Artandj Katalin azzont, és hallottam, hogy monta, hogy egy volt Artandj Pállal és Balással

30 Eötvös 1847., Móricz 1935.

31 Tusor 2017, 365–366.

32 MNL OL DL 32 514. Pázmány János ügyeiről továbbá: MNL OL DL 73 340.

33 MNL OL DL 46 814.

zintén zájából is Pazman Jánosnének. Sýratta ereössen, hogy fejeket vették vala Artandj Pálnak és Balásnak.”³⁴ Volt, aki jóval közelebbi viszonyban állt a testvéreit elvesztett asszonnyal: „én jól ismertem Pazman Jánosné Artandj Katalin Azzont, énnekem gyermek koromban elég kozorwt keöteöth, és jól jwz ezembe, hogy egyczer ereössen sýr, jajgat vala, ugyan az feöldhez veri vala magát, és én kérdeztem az anýámtól, miért sýr, és azt monta, hogý az kétt bátyának vetette királ fejeket, és azért sýr, egyvolt velek [...]”³⁵ Egy másik tanú így vallott: „[...] hallottam zájából Pazman Jánosnétól hogý monta, hogy egy volt mind attyával, annýával Artandj Pállal és Balással, és hogý fejeket vetette kýrál mind éltig el sýratá eöket.”³⁶ A síráson kívül Kata harangoztatott is szomajomi birtokán: „[...] jól ismerte Pazman Jánosnét, és hallotta hogy Artandj Pállal és Balással egý volt, és az annyától aztis hallotta, hogy ereössen harangoztatott Zomajomban Pazman Jánosné, hogy az bátyainak fejét vetette vala királ.”³⁷ Végül az Ártándi fivérek kereki birtokán ülték meg a tort: „[...] jól ismerte Artandj Pált és Balást, és hogy fejeket vewék Bwdan, aztis tudom, és az torýokbanis Kerekiben ott voltam, és tudom, hogy Pazman Péterrel rokonnak tartották egymást.”³⁸

A kegyvesztett család élére ekkor Balázs fia, Ártándi Kelemen került, aki javarészt hasztalan próbálta megvédeni a családi birtokokat, s a mesés Ártándi-vagyon szétaprózódott. Ennek ellenére Kelemen a Bihar megyei Kereki várát sikeresen megtartotta, s a Szapolyaiak híve maradt, közben pedig a Pázmány családdal is különösen jó viszonyt ápolt: „[...] tuggya hogy Artandj Kelemen odajárt hozzá és attyafinak tartották, hítták egymást.”³⁹

34 Tusor 2017, 365–366.

35 Tusor 2017, 365.

36 Tusor 2017, 366.

37 Tusor 2017, 371.

38 Tusor 2017, 369.

39 Tusor 2017, 368.

Mindezekből milyen következtetéseket vonhatunk le? Véleményem szerint Pázmány János és Ártándi Kata házasságakor két azonos státuszú köznemesi család lépett vérségi kapcsolatba, ám az 1520-as évekre az Ártándi familia országos léptékű családdá lépett elő, s a Pázmányok és az Ártándiak kapcsolatában az utóbbiak domináltak, s határozták meg a rokonság politikai mozgásának irányát, így került Pázmány Péter is a Kalandos szövetség tagjai közé. Ártándi Pál és Balázs bukását követően azonban az Ártándi család sokat veszített a hatalmából, s bár Ártándi Kelemen Erdély Habsburg uralom alatti időszakában az egyik fő szervezője volt a János Zsigmond és Izabella visszahozatalára irányuló mozgalomnak,⁴⁰ vezető szerepe, kivételes presztízse megsemmisült. Az Ártándiak vezető szerepe múltbéli szép emlékké és a Pázmányok hivatkozási alapjává vált, s ezzel származásuk előkelőségét igazolták. A későbbi érsek is tisztában volt az Ártándiak történetével, s mindez hathatott politikai gondolatvilágára is.⁴¹

Fráter György szolgálatában

A fentiekből szépen kiviláglik, hogy a Pázmány és az Ártándi család tagjai a 16. század első évtizedeiben – elsősorban Bihar vármegyében – aktívan politizáltak, s megpróbálták a változó kor változó lehetőségei között egy-egy nagyúr vagy uralkodó szolgálatába állni, s ezáltal feljebb jutni a ranglétrán, vagy a zavaros időkben legalább a meglévő birtokokat, vagyont megvédelmezni. Ez, mint láthatjuk, az Ártándiaknak végül nem sikerült. A történetekből viszont kiolvashatjuk azt is, hogy kialakult e régióban egy olyan együtt mozgó köznemesi csoport, amelynek tagjait a közös érdekeken kívül bonyolult rokoni kötelékek is összekötötték, s politikai dön-

40 Oborni 2002, 135., Oborni 2018, 444.

41 Erről vall egy 1631-es levélrészlete: „talám a szegény Ártándi Baláss és Ártándi Pál [...] azért veszették el fejeket is, mert amiképen bizonyosan tudom, világi bünökért azt nem érdemlették volt, hogy Budán fejeket szedjék.” Hanuy 1911, 223.

téseiket összehangolva hozták meg. Ennek az 1525-ös eseményeken kívül van egy további eklatáns példája: a Pázmány családot és a vele rokonságban álló további családokat a 16. század közepén a keleti országrész legfontosabb politikusának, Fráter Györgynek a szolgálatában találjuk.

Báthory András 1549. március 25-én Nádasdy Tamásnak írt levelében azt olvashatjuk, hogy „Az Fráter György dolgáról ezt írhatom kegyelmednek, hogy ma harmad napra küldte vala ide énhozzám Pázmány Pétert [...]”.⁴² Péter, Pázmány János és Ártándi Kata fia tehát már 1549-ben – s feltehetően jóval korábban is – Martinuzzi szolgálatában állt. Ura 1551. december 17-i halálára érdekesen reagált: a szentszéki vizsgálat során a váradi *vicecastellanus* vallomása szerint a bíboros meggyilkolását követően Pázmány Péter Broconith Jánossal és Horváth Györggyel egész éjszaka a kincstárban maradt, majd az éjszaka folyamán hat lóval húzott, megrakott szekeren is alig tudott elmenni.⁴³ A sor azonban Fráter György szervitorainak és familiárisainak 1552-ből származó, Oborni Teréz által publikált jegyzékének köszönhetően tovább folytatható. Kiderül ugyanis belőle, hogy nemcsak Pázmány Péter, a későbbi érsek nagyapja, hanem a testvére, Gáspár is Fráter szolgálatában állt.⁴⁴ Rajtuk kívül pedig ott találjuk unokatestvérüket, Ártándi Kelement, valamint a Pázmányok panaszi birtokáról származó Panaszi Mátyást is, sőt, a későbbi esztergomi érsek mostohaanyjának rokonait is, Tholdy Tamást és Miklóst.⁴⁵

Míg az 1540-es években kedvező lehetett a nagyhatalmú Fráter szolgálatában állni, az ördögös barát 1551. decemberi meggyilkolása után viszont nehéz napok következtek a bíboros egykori szolgálaira. Ezt bizonyítja Fráter György egykori tisztségviselő szolgálainak 1552 januárjában

42 Blazovich – Érszegi – Turbuly 1998, 433.

43 Papo – Nemeth Papo 2017, 297–298.

44 Oborni 2018, 446.

45 Oborni 2018, 444. 446. 447.

Váradon kelt, Castaldo generálishoz írt levele, amelyben mint a barát régi szolgálói kérik a katonai helytartót, hogy védje meg őket a birtokaiban és tisztségeikben zaklatóktól.⁴⁶ A levél egyik aláírója pedig nem más, mint Pázmány Péter volt. Pázmány azonban nem vesztette el azonnal a befolyását: 1552. február 24-én Bernardo Aldana írt Pázmán Péternek, akit várad kapitánynak címzett,⁴⁷ s még március elején is Váradon találjuk.⁴⁸

E történetek áttekintése után önkéntelenül merül fel a kérdés: miért álltak a Pázmányok és az Ártándiak Fráter György szolgálatába? Ennek valószínűleg elsősorban Fráter egyik legfontosabb egyházi tisztségéhez lehetett köze: a pálos barát várad püspökként és örökös bihari ispánként egyértelmű ura volt a két család és rokonsága szűkebb hazájának, Bihar megyének, s valószínűleg ez készítette őket arra, hogy Fráter szolgálatába álljanak.

Emellett a század előrehaladtával még valamit láthatunk: míg a század első negyedében az Ártándi család határozta meg a rokonság politikáját, a század második felére az Ártándiak elveszítették birtokaik és jelentőségük túlnyomó részét, majd Ártándi Kelemen 1576-ban bekövetkező halálával a család férfiágon kihalt.⁴⁹ Ezzel szemben a Pázmány család továbbra is tényező maradt Bihar vármegyében, s a későbbi jezsuita érsek atyja, Pázmány Miklós a bihari szolgabírói, majd alispáni tisztséget is viselte.⁵⁰ A család erejének, befolyásának azonban komoly korlátai voltak, így többek közt a kihalt Ártándiak megmaradt birtokait sem sikerült a Bocskai család ellenében megszerezniük.⁵¹

46 Barabás 1891, 447., Oborni 2018, 436.

47 Barabás 1891, 647.

48 Uo. 651.

49 Bárány 2003, 30.

50 Tusor 2017, 256–264., 329–330.

51 Tusor 2017, 198., 290.

Rokoni viszály? Pázmány Péter és a Bethlenek

Pázmány Péter és Bethlen Gábor viszálya régi, sokat emlegetett története a magyar kora újkornak. A kutatók általában vallási, politikai különbségekkel igyekeztek magyarázni kettejük ellentétét. Az utóbbi időben Tusor Péter foglalkozott újra a problémával, s kimutatta, hogy a későbbi érsek édesapja, Pázmány Miklós alispántársával, Bojthy Balázssal együtt kisebb vármegyei ügyekben már 1579-ben szembekerült a későbbi erdélyi fejedelem apjával, Bethlen Farkassal. Ezzel kapcsolatban arra jutott, hogy „Pázmány és Bethlen sokat vizsgált ellentmondásos kapcsolatának megértéséhez atyjaiuk ugyan halványan, ám mégis diagnosztizálható ellentétét, vagy legkevesebb ambivalens egymáshoz viszonyulását is érdemes figyelembe venni.”⁵²

E kapcsolat történetét még korábbra tudjuk datálni: láthattuk, hogy a század közepén a Pázmányok Fráter György szolgálatában álltak, s ezt tekinthetjük az első összekötő kapocsnak, ugyanis a Bethlen család több tagjai is ugyanebben az időben lát el szervitori feladatokat a váradi püspök mellett. 1542-ben Bethlen Farkas mint urának írt Fráternek levelet.⁵³ 1552 februárjában Bethlen Gábor és Bethlen György is az aláírók között szerepel a Fráter egykori emberei által Castaldóhoz írt, s már fentebb említett levélben,⁵⁴ ezen kívül pedig a már szintén említett, Fráter szervitorait és familiárisait összegyűjtő jegyzékében is megtalálható Bethlen Gábor és György.⁵⁵ Rajtuk kívül pedig fellelhető Glésán László és János, Glésán Miklós – aki Bethlen Annának, Bethlen Gábor apja első unokatestvérének második férje – rokonai.⁵⁶

52 Tusor 2017, 260–261.

53 Károlyi 1881, 80–81.

54 Barabás 1891, 447., Oborni 2018, 436

55 Oborni 2018, 444. 1551-ben Fráter kapitányai között is megtaláljuk Bethlen Gábort. Barta 1988, 147–148.

56 Karácsonyi 1897a, 50., 56., Oborni 2018, 445., 449. Glésán János más források szerint is Fráter szolgálatában állt. Papo – Nemeth Papo 2017, 375.

Létezik ezen kívül még egy eddig felfedezetlen szál Pázmány Péter és Bethlen Gábor családja között: tudniillik Pázmány Péter a Bethlenekkel anyai ágon távoli rokoni kapcsolatban állt Czibak Ferenc lányai révén. A kulcsszemély Czibak Ferenc. Czibak egyik lánya, Ágnes Massay Ferenchez ment hozzá.⁵⁷ Házasságukból két lány: Krisztina és Barbara, valamint egy fiú, Massay László született. László Felfalussy Margitot vette el, s az ő gyermekei között találjuk Massay Margitot, Pázmány Péter édesanyját. Czibak Ferencnek volt további két lánya, Borbála és Margit. Margit Horváth Andrásához ment feleségül, s házasságukból született Horváth Katalin, aki Bethlen János felesége lett.⁵⁸ Gyermeük, Bethlen Anna férje volt a már említett Glésán Miklós. Bethlen János pedig a már szintén említett Bethlen Gábor testvére volt. Bethlen Gábor Tholdy Erzsébetet vette feleségül, tőle született Bethlen Farkas nevű gyermeke, aki Lázár Druzsínát vette el, s az ő gyermekeként született Bethlen Gábor.⁵⁹ Így állt távoli rokoni kapcsolatban Pázmány Péter a Bethlen családdal.

További adalékok a Pázmány és Massay család genealógiájához

A Pázmány család genealógiájában a gazdag szakirodalom, s a források mikrofilológiai vizsgálata ellenére a téma legutóbbi és legalaposabb összefoglalójánál, Tusor Péternél is maradtak kérdések. Ilyennek számít az érsek nagybátyja, Pázmány Farkas két lányának neve, vagy éppen Pázmány Anna elhelyezése a családfán, melyhez a Tusor által feldolgozott Pázmány-Tholdy-levéltár adatai nem nyújtottak segítséget. E záró fejezetben többek közt e kérdésköröket tisztázom, valamint eddig ismeretlen családtagokkal bőví-

57 HU - MNL - OL - P 1960 - 15. - No. 1.

58 Karácsonyi 1897a, 55–56.

59 Karácsonyi 1897a, 50–57., Csetri 1992, 9–12.

tem a genealógiai tudásunkat. Ebben egyrészt a Magyar Nemzeti Levéltárban lévő Czibak család levéltárának egy irata: a fiú utód nélkül elhunyt Czibak Péter birtokai felosztásáról szóló 1568-as megállapodás, másrészt pedig Vargha Zoltán egy több mint százéves cikke nyújt segítséget.

Vargha Zoltán 1914-ben publikálta kutatásait a *Családtörténeti jegyzetek* című folyóiratban.⁶⁰ A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság oszlopos tagjának írása elsősorban a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban őrzött Pázmány örökösödési per anyagára, valamint az Országos Levéltárban és a Pázmány családból leányágon leszármazott Dancsházy-Nagy család toldi levelesládájában végzett kutatásaira támaszkodott. Érdekes módon Vargha írása – bár a *Turul* és a *Századok* is tudósított róla a megjelenését követően⁶¹ – tudásom szerint teljesen ismeretlennek számít a Pázmány-kutatás számára, annak ellenére, hogy genealógiai vizsgálatai jelentős eredményeket hordoznak. Nyomát hiába keressük a Pázmány-bibliográfiákban, még a könyvészeti gyűjtéseiben hihetetlenül alapos Polgár László S.I. figyelmét is elkerülte, nem beszélve a fiatalkori éveket monografikusan feldolgozó Öry Miklósról.⁶² Vargha 1942-ben tovább pontosította a családfát, azonban e munkája is visszhang nélkül maradt.⁶³

Vargha eredményeinek ellenőrzése a lábjegyzetek szórványos volta miatt felettébb nehéz, azonban sokat elárul az eredményeiről, hogy a Tusor Péter által – könyve segédletül – elkészített családfával összevetve nem találunk benne téves genealógiai adatot, szépen összefésülhető a kettő, s ennek alapján egy teljesebb családfa rajzolható meg. A részletezendő

60 Vargha 1914.

61 *Turul*, 33. (1915) 54., Hellebrant 1915, 68.

62 Vö. Polgár 1987., Adonyi – Maczák 2005., Hargittay – Maczák 2011., Öry 1970., Öry – Szabó 1983. Vargha ugyanakkor maga sem idézi az akkor kurrens Pázmány-genealógiákat (Fraknoi Vilmos, Karácsonyi János műveit), ezzel szinte predestinálja Pázmány-kutatás általi negligálását.

63 Vargha 1942. Eme írását egy Pázmány Dorottya kapcsán kialakuló polémia kapcsán tette közzé. Baán 1941., Filkorn 1942.

családi viszonyok jobb áttekintéséhez a tanulmány végén található család-fa nyújthat segítséget.

A történet fonalát Pázmány Gáspárral, Pázmány János és Ártándi Kata gyermekével vehetjük fel. Vargha munkájából kiderül, hogy Gáspárnak két felesége is volt, először Boda Miklós lányával, Boda Veronikával kötött házasságot, majd újránősült, ám második feleségének, Erzsébetnek kilétét homály fedi, csak azt tudjuk, hogy 1569-ben már özvegy volt. Pázmány Gáspár gyermekei közül eddig Györgyöt, Borbálát és Erzsébetet ismertük, ám a testvérek sorát egy további leánnyal, Katával bővíthetjük, aki géresi Ártándházy János felesége lett. Pázmány Borbála kétszer házasodott, először váradi Balogh Ferenchez ment hozzá, tőle született Balogh János, aki gyerőmonostori Kabos Zsófiát vette el, s tőle születtek Ferenc, László és Anna nevű gyermekei. Második férje pedig Eödönffy János volt.⁶⁴

Pázmány Gáspár gyermekei közül Erzsébet váradi Daróczy Györgyhöz ment hozzá,⁶⁵ Gáspár másik gyermeke, György pedig Szalay Annát vette el.⁶⁶ Vargha kutatásaira támaszkodva kijelenthetjük, Tusor jól feltételezte azt, hogy Pázmány Anna György gyermeke volt. Viszont nem Balogh Jánoshoz,⁶⁷ hanem Egri Gergely deákhhoz, majd Horváth (Szétseni) Ferenchez ment feleségül, s utóbbtól született Szétseni Judit, aki váradi Kapronczai István bihari alispánhoz ment feleségül.⁶⁸ Pázmány Gáspár egyetlen fia, György Szalay Annát vette el, tőle született Pázmány Gáspár nevű fia, aki 1583-ban már törvényes korú volt, s 1594-ben a Báthoryak

64 MNL OL A 57. Libri regii, 4. fol. 7., P 419 - A - 6. - No. 34. Az utódokról: Vargha 1914, 218.

65 Vargha 1914, 216.

66 Tusor 2017, 257., 264.

67 Tusor azért feltételezte, hogy Anna Balogh János felesége volt, mert Balogh perelte Pázmány Gáspárt Anna osztályrésze kiadásáért. Valószínűbb, hogy Balogh János, Anna apja testvérének, Borbálának a fia volt, tehát Anna első unokatestvére.

68 Vargha 1914, 216., MNL OL A 57. Libri regii, 4. fol. 7.

szolgálatában állt.⁶⁹ Valamikor 1631 előtt hunyt el, egy lányáról, az 1594-ig élő Annáról tudunk.⁷⁰ Györgynek volt egy további gyermeke, Zsófia, aki kétszer házasodott, először a Kalmár családba, majd másodszor hegyesbori Tóth Andrással, Rendekbajom kapitányával. Első férjétől született Kalmár Margit, aki Nagy Istvánhoz ment feleségül, tőle született a török fogságba esett, s 1665-ben az anyja által kiváltott fia, Nagy István. Zsófia második férjétől született Tóth Judit, aki 1625-ben Thúri-Szabó Istvánhoz ment feleségül, e házasságból született a később tatár fogságba eső Thúri-Szabó János.⁷¹

Ezek után érdemes megvizsgálni a bíboros nagyapjának, Pázmány János másik fiának, Pázmány Péternek és feleségének, Csáky Gábor leányának, Csáky Katalinnak családját. Először is zárójelben fontos egy eddig ismeretlen tényt megemlíteni: Katalin Pázmány Péterhez kussáli Jakcsi János özvegyeként ment hozzá.⁷² Péterrel közös gyermekeik között találjuk Pázmány Miklóst, Pázmány Péter érsek édesapját, valamint Pázmány Farkast,⁷³ továbbá Vargha szerint volt egy harmadik testvér, Bora is, aki Tholdy Gergelyhez ment feleségül. Pázmány Farkas kétszer házasodhatott. Egy Bihar vármegye által 1560-ból kiállított irat szerint felesége ifjabb Seléndy János Erzsébet nevű lányának és Dengeleghy Zsigmondnak a gyermeke, Borbála volt, majd 1575-ben már Váncsody László lányát, Margitot találjuk mellette.⁷⁴ A sors két leánnyal ajándékozta meg Farkast: Borbálával és Dorottyával. Borbála háromszor ment

69 Vargha 1914, 216., Tusor 2017, MNL OL A 57. Libri regii, 4. fol. 7.

70 Vargha 1914, 216.

71 Vargha először tévesen Pázmány Farkas gyermekének hitte Zsófiát. Vargha 1914, 217., 220., Vargha 1942, 165.

72 HU - MNL - OL - P 1825 - 13. - No. 2.

73 Farkasról: HU - MNL - OL - P 644 - 1. - No. 246/1., HU - MNL - OL - P 692 - 1. - 1561 - No. 4.

74 Vargha 1914, 217., Tusor 2017, 265–266., MNL OL A 57. Libri regii, 4. fol. 7., HU - MNL - OL - P 536 - 5. - a. - No. 5.

férjhez: először Károlyi Boldizsárhoz, másodszor Solymossy Istvánhoz, harmadik férje neve kérdéses.⁷⁵ Istvántól született Solymosi (Solymossy) Péter nevű fia, aki Castello Ilonát vette el, de utód nélkül halt meg, Solymosi Kata, aki Nagy Mihályhoz, s Solymosi Judit, aki pedig Tivadary Péterhez ment feleségül.

Farkasnak volt egy másik lánya is, Dorottya, aki Naményi Jánoshoz ment feleségül. Házasságukból született a Nagy Ferencsel, majd Eperjessy Mártonnal összeházasodó Zsuzsa, a Szoboszlai Jánoshoz hozzámenő Erzsébet, valamint a Czelkó Katát elvevő Naményi Péter.⁷⁶

Vargha a Pázmány család ezen felsorolt ágainak további leszármazottait a 18–19. századig vezeti, ám mivel témánk szempontjából mindez már nem releváns, érdemesebb áttérni Pázmány anyai felmenőire, a Massay rokonságra. E rokonságot a Bethlen családdal való kapcsolat miatt már korábban említettük, s mivel akkor a szálat az érsek dédapjáig, Czibak Ferencig vezettük vissza, most is azt fogjuk tenni. Ferencnek három lánya volt, Margit, Borbála és Ágnes, utóbbi Massay Ferenchez ment feleségül. Eddigi ismereteink alapján tőle született Imre, Lőrinc és László nevű gyermeke, ám a sort kiegészíthetjük két további testvérrel, Krisztinával és Barbarával. Barbara Bekes (Békés) Jakab, Krisztina pedig Csáky Imre felesége lett.⁷⁷ Czibak Ferenc harmadik lánya, Borbála eperjesi Patóchy Jánoshoz ment feleségül, s e házasságból született Patóchy Margit, akit Kendeffy László vett el, s e frigyből született Kendeffy Anna, aki 1568-ra Vajdaffy Damján özvegyeként ismert.⁷⁸ János Zsigmond egy 1561-es adományle-

75 Vargha 1914, 217.

76 Vargha 1914, 219. Vargha, 1942, 164. Naményi Péterről és Jánosról, valamint Solymossy Péterről is megemlékezett végrendeleteiben az érsek. Hanuy 1910, 689., Hanuy 1911, 730.

77 Csáky Imre szülei Csáky Mihály és Rozgonyi Anna voltak. Felmenőiről: Engel 2001. Zsidó nem, 10. Szentjánosi ág, 3. tábla (Csáki)

78 HU - MNL - OL - P 1960 - 15. - No. 1.

veléből azt is megtudjuk, hogy Massay Ferenc Lőrinc nevű fiának volt egy György nevű gyermeke.⁷⁹

Pázmány Péternek Czibak Ágnesen és Massay Ferencen kívül volt két további ükszüelője: Massay László feleségének, Felfalussy Margitnak a szülei: Felfalussy Lázár és Nadány Begina. Begina szülei, azaz az érsek ükszüelői Nadány Mihály és Lélfő Katalin voltak.⁸⁰ Mihálynak azonban volt még egy gyermeke, István, akiről több adatunk nincsen.⁸¹ Pázmány édesanyjának, Massay Margit testvérei közül Benedek, Dénes, Lőrinc, László és Anna volt eddig ismert, azonban 1568-ból ismerünk egy további testvért is, Zsófiát.⁸²

Végezetül egy eddig megoldatlan kérdést kell még rögzíteni: 1548-ból találkozunk Sós Ferenc törvénytelen feleségével, Pázmány Annával, valamint Anna Imre és István nevű fiával, ám őket jelenleg nem tudjuk beazonosítani, Ferenc feleségének az ismert két Pázmány Annával való megfeleltetése nem valószínű.⁸³

Összegzés

Összességében elmondható, hogy Pázmány Péter olyan családban született, amely birtokai révén nem emelkedett ki Bihar vármegye köznemességének soraiból, ám politikai tapasztalatokkal rendelkező, a vármegyei, s némely esetben az országos politikában is járatos felmenőket is találunk köztük.

Ősei Bihar vármegyében kiterjedt, a fontos politikai döntésekben is együtt mozgó köznemesi rokonsággal bírtak. Láthattuk, hogy Pázmány

79 Lőrincet és testvérét, Lászlót, Pázmány Péter nagyapját ekkor már néhaiként említik. HU - MNL - OL - P 1821 - 56. - No. 1.

80 Tusor 2017, 304.

81 HU - MNL - OL - P 1960 - 15. - No. 1.

82 HU - MNL - OL - P 1960 - 15. - No. 1.

83 HU - MNL - OL - P 608 - 1. - 1548 - No. 10., Nagy 1863, 310.

János és Ártándi Kata házasságakor két azonos erejű család lépett vérségi kapcsolatba, ám az 1520-as évekre az Ártándi família országos léptékű családdá lépett elő, s a Pázmányok és az Ártándiak kapcsolatában az utóbbiak domináltak, s határozták meg a rokonság politikai mozgásának irányát. Ennek következtében lett Pázmány Péter a Kalandos szövetség tagja. E felállás azonban az Ártándi testvérek 1531-es kivégzésével megváltozott, az Ártándiak jövője a gyors kihalás, a Pázmányoké a felemelkedés lett.

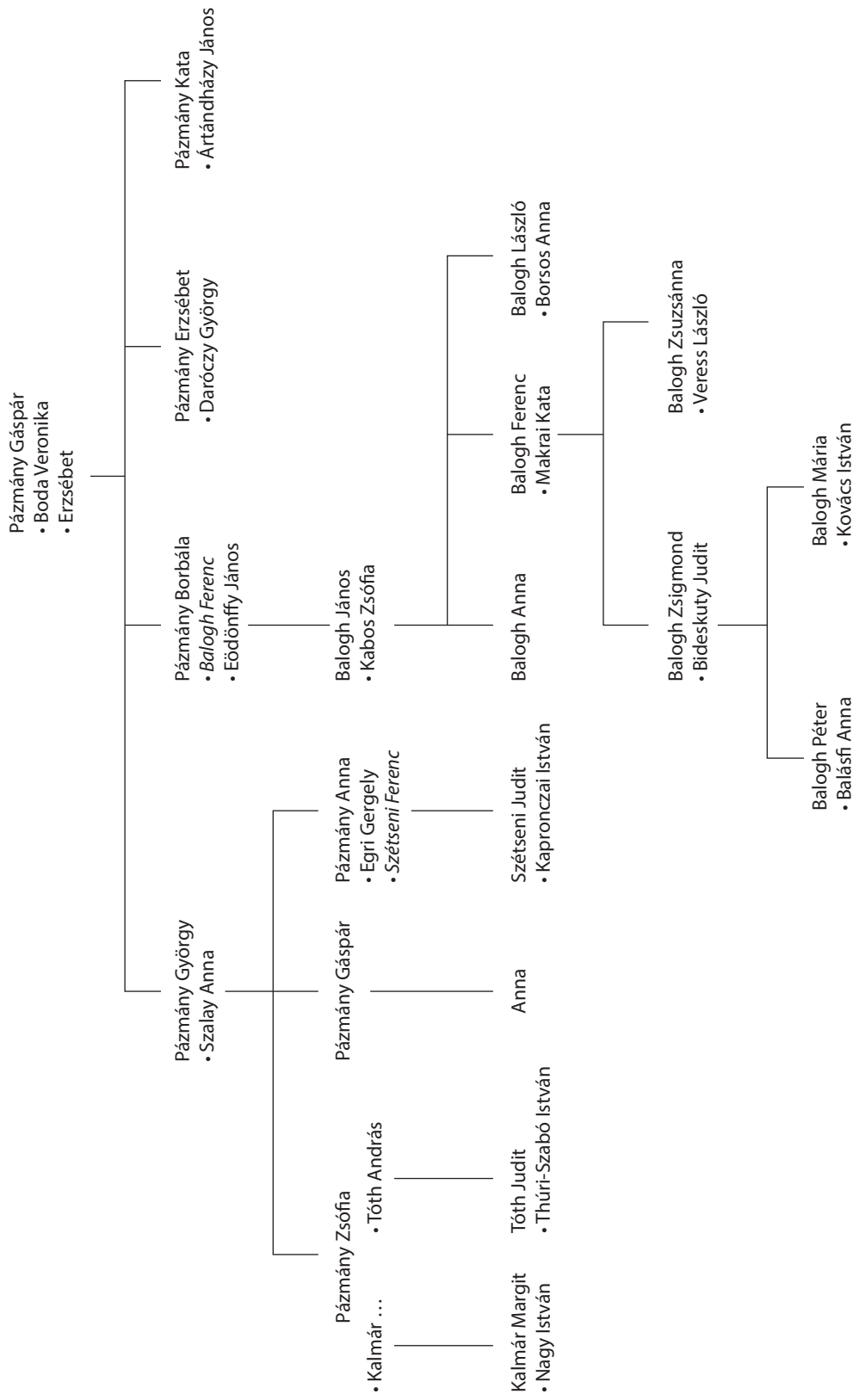
A Pázmányok, Ártándiak és Bethlenek együtt szolgálták Fráter György szervitoraként. Eme évtizedek alatt fontos tapasztalatokat szerzett a család. Az oszmánok által János királyhoz küldött Ludovico Gritti Pázmány Péter dédanyja, Ártándi Kata családját tette tönkre, majd a következő Pázmány-generáció az oszmánokkal való összejátszással vádolt, s ezért meggyilkolt Fráter György familiárisa lett, ott keresve biztonságot és az előrelépés lehetőségét. E tervükben újfent csalódnuk kellett. Vajon mindebből mit örökölt meg Pázmány fiatalkorára az emlékezet? Mennyiben befolyásolták a család múltbéli tapasztalatai az ifjú jezsuita világnézetét? Lehetséges, hogy Ártándi Katalin fájdalomnak emléke, amely félszáz évvel az események után is oly élő volt a jobbágyok emlékezetében, a bíboros korában is élő mementó maradt? Hallhatott rokonaitól, családtagjaitól a Pázmányok egykori urának, a törökkel való összejátszásért elveszejtett bíborosnak a históriájáról? Mint láthattuk, igen, s talán nem tévedünk, ha megkockáztatjuk, hogy e két negatív példa a törökökkel való összefogást, együttműködést illetően Pázmány Péterre hatást gyakorolt, s megerősíthette benne a törökkel szembeni ellenérzését. Ehhez csatlakozhatott szülőfaluja, Panasz 1598-as oszmánok általi elpusztítása, amelyet valószínűleg szintén az oszmán hadak számlájára írt. Mindez pedig hatással lehetett későbbi erős törökellenes hozzáállása kialakulásában.

Genealógiai vizsgálatunk másik fontos megállapítása Pázmány Péter és Bethlen Gábor viszonyának hátterét volt hivatott tovább árnyalni. Tusor Péter nemrég kimutatta, hogy a 17. század két meghatározó politikusának ősei között már a vármegyei szinten zajló birtokperek kapcsán ellentét ke-

letkezett. Mindezt azzal egészíthetjük ki, hogy a Pázmányok és Bethlenek kapcsolata ennél korábbi fejezetekkel is bővíthető, ugyanis mindkét család egy időben vállalt szervitori szerepet Fráter György szolgálatában. Ezen kívül bebizonyítható, hogy Pázmány Péter anyai ágon rokoni kapcsolatban állt a Bethlen családdal, s ez egy további színnel gazdagítja az amúgy sem fekete-fehér palettát. Végül bizonyos rokoni viszonyok tisztázásával, valamint az eddig ismeretlen családtagok bemutatásával tovább tudtuk pontosítani, bővíteni Pázmány Péter famíliájának családfáját, s ezáltal jobban átlátjuk a bíboros rokonságának kiterjedtségét, kiváltképpen oldalági leszármazottaira vonatkozóan.

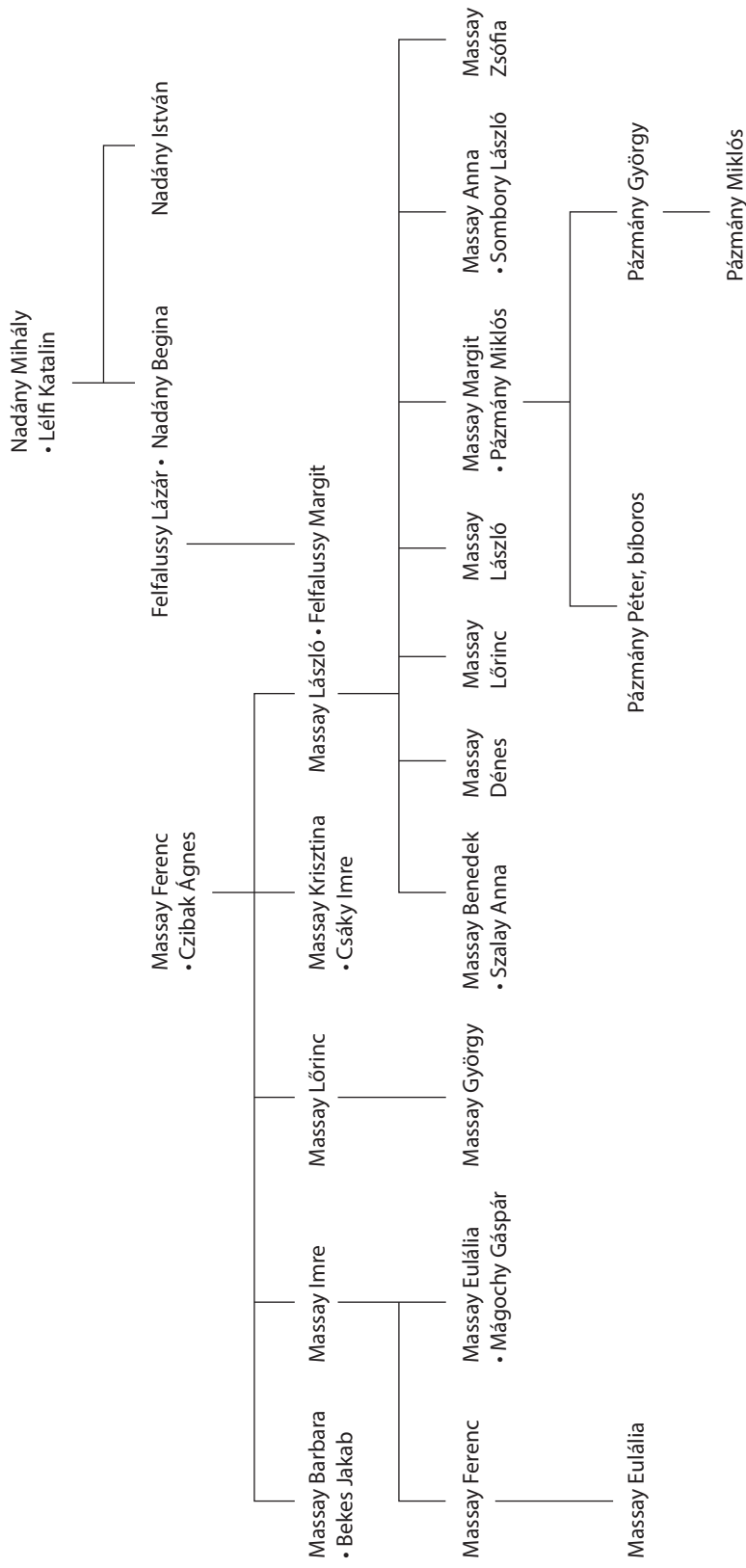

II. Tábla Pázmány Gáspár családjja

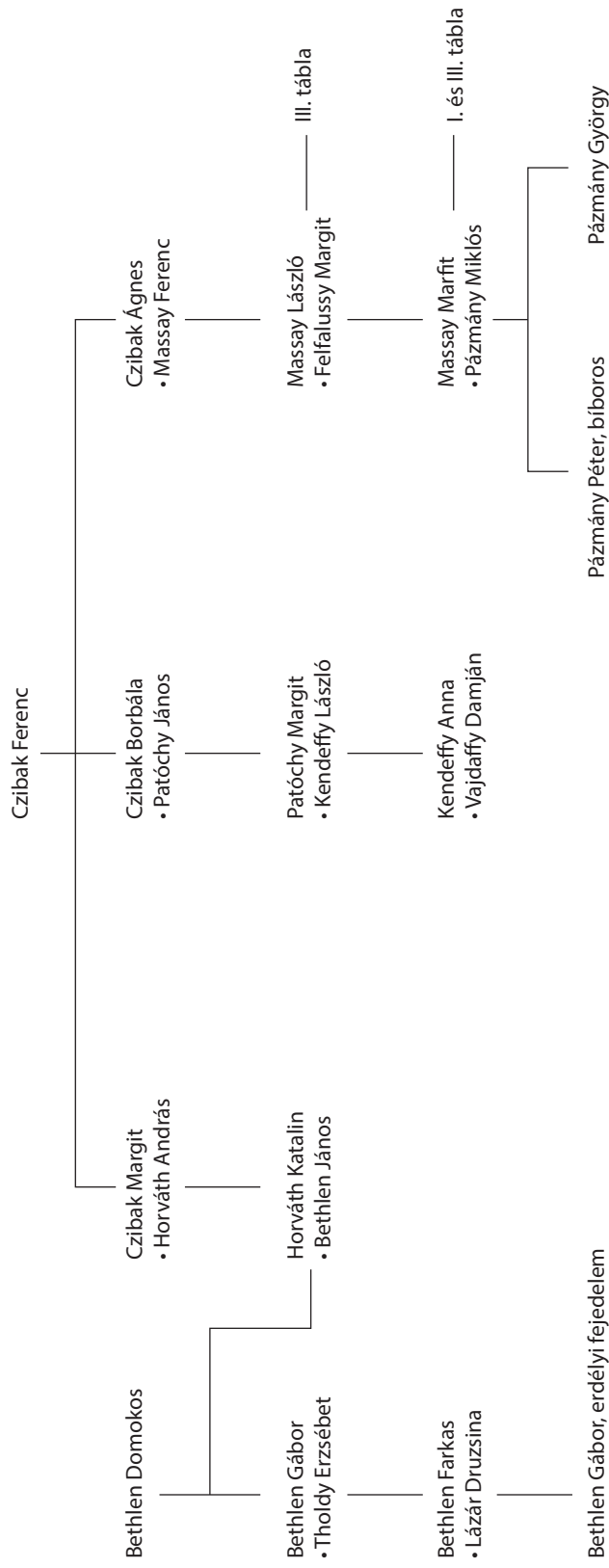

III. Tábla

Pázmány Péter anyai felmenőinek genealógiája

IV. Tábla
Pázmány Péter és Bethlen Gábor rokoni kapcsolata

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adonyi – Maczák 2005.* Adonyi Judit – Maczák Ibolya (szerk.): *Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004*. PPKE BTK, Piliscsaba, 2005. (Pázmány Irodalmi Műhely. Bibliográfiák – Katalógusok)
- Baán 1941.* Baán Kálmán: A Borzási és Szilágybagosi Fodor család története. *Magyar Családtörténeti Szemle*, 7. (1941) 6. sz. 121–127.
- Barabás 1891.* Barabás Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták. 1551–1553. (II. közlemény). *Magyar Történelmi Tár*, 3. (1891) 14. sz. 639–659.
- Barta 1988.* Barta Gábor: Vajon kié az ország? Helikon Kiadó, Budapest, 1988. (Labirintus)
- Bárány 2003.* Bárány Attila: Adalékok az Ártándiak családi történetéhez. *Turul*, 76. (2003) 1–2. sz. 25–34.
- Báthory 2019.* Báthory Orsolya: *Pázmány Péternek szóló latin nyelvű ajánlások*. In: Szelestei Nagy László (szerk.): *Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkeségének alakításában a 17–18. században*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelekiség Kutatócsoport, Budapest, 2019. 27–46. (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelekiség-történeti tanulmányok 24.).
- Bethlen 2000.* Bethlen Farkas: *Erdély története. I.* Jankovics József (szerk.), Enciklopédia Kiadó, Budapest – Kolozsvár, 2000.
- Blazovich – Érszegi – Turbuly 1998.* *Levéltárak, kincstárak. Források Magyarországi levéltáraiból (1000–1686)*. Közreadja: Blazovich László – Érszegi Géza – Turbuly Éva, Magyar Levéltárosok Egyesülete, Budapest – Szeged, 1998.
- C. Tóth és mtsai. 2017.* C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: *Magyarország világi archontológiája. 1458–1526. II. Megyék*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2017. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak)

- Csetri 1992. Csetri Elek: *Bethlen Gábor életútja*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1992.
- Demkó – Rapaics 1901. *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország prímása összes munkái*. V., s.a.r. Demkó György – Rapaics Rajmund et al., Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, Budapest, 1901.
- E. Kovács 1992. E. Kovács Péter: *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508*. Heves Megyei Levéltár, Eger, 1992. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 4.)
- Engel 1996. Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája. 1301–1457. I.* MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1996. (História könyvtár)
- Engel 2001. Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Engel Pál: *Magyar középkori adattár*. CD-ROM. Arcanum Digitéka, Budapest, 2001.
- Eötvös 1847. Eötvös József: *Magyarország 1514-ben*. Pest, 1847.
- F. Romhányi 2010. F. Romhányi Beatrix: „A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn.” *Pálos gazdálkodás a középkorban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2010.
- Fejér 1832. Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VIII/2. Buda, 1832.
- Filkorn 1942. Filkorn Pál: Lemhényi vagy Naményi?. *Magyar Családtörténeti Szemle*, 8. (1942) 5. sz. 118–119.
- Fraknói 1886. Fraknói Vilmos: *Pázmány Péter 1570–1637*. Budapest, 1886. (Magyar Történeti Életrajzok)
- Frankl 1868-1872. Frankl Vilmos: *Pázmány Péter és kora. I–III*. Ráth Mór, Pest, 1868-1872.
- Frankl 1873. Frankl Vilmos: *Pázmány Péter levelezése. I.* Eggenberger Ferdinánd, Budapest, 1873. (Magyar történelmi emlékek I/19.)
- Hanuy 1910–1911. *Pázmány Péter Összegyűjtött levelei. I–II*. s.a.r. Hanuy Ferenc, Magyar Királyi Tudományegyetem, Budapest, 1910–

1911.

- Hargittay – Maczák 2011.* Hargittay Emil – Maczák Ibolya: Pótlások a Pázmány Péter-bibliográfiához. In: Font Zsuzsa – Ötvös Péter (szerk.): *Balázs Mihály köszöntése*. SZTE BTK, Szeged, 2011. 160–183. (Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Universitatis Szegediensis 30.)
- Hargittay 2009.* Hargittay Emil: Egy kultusz kezdetéhez: Jeremias Drexel SJ Pázmányról 1636-ban. In: Hargittay Emil: *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2009. 181–187. (Historia Litteraria 25.)
- Hellebrant 1915.* Hellebrant Árpád: *A magyar történeti irodalom 1914-ben*. Melléklet a Századok 1915. évi évfolyamához. 1915.
- Istvánffy 2001.* Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában, I/I*. s.a.r. Benits Péter, Balassi Kiadó, Budapest, 2001.
- Karácsonyi 1897a* Karácsonyi János: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ősei. *Turul*, 15. (1897) 49–57.
- Karácsonyi 1897b* Karácsonyi János: Pázmány Péter atyafiságáról, *Magyar Sion*, 11. (1897) 948–953.
- Karácsonyi 1901.* Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 2.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1901.
- Karácsonyi 1907.* Karácsonyi János: Pázmány Péter ifjúsága és rokoni összeköttetései. *Religio*, 66. (1907) 351–353, 366–368.
- Karácsonyi 1909.* Karácsonyi János: Panasza. In: Kiss Kolos Jenő (szerk.): *A Biharvármegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve 1903–1909*. Biharvármegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet, Nagyvárad, 1909. 21–25.
- Károlyi 1881.* Károlyi Árpád: *Fráter György levelezése. 1535–1551*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1881.
- Kubinyi 1980.* Kubinyi András: Az 1525. évi „Kalandos szövetség”. In: Bertényi Iván (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70.*

- születésnapjára. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1980. 141–149.
- Laczlavik 2014.* Laczlavik György: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2014. (Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok)
- Móricz 1935.* Móricz Zsigmond: *Erdély. II.* Athenaeum Kiadó, Budapest, 1935.
- Nagy 1862-1863.* Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. 9–10.*, Ráth Mór, Pest, 1862-1863.
- Oborni 2002.* Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556.* Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2002. (Fons Könyvek 1.)
- Oborni 2017.* Oborni Teréz: *Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551)*. Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2017. (Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok)
- Oborni 2018.* Oborni Teréz: Fráter György szervitorainak és familiárisainak jegyzéke a Castaldo-kódexben, 1552. *Fons*, 25. (2018) 4. sz. 435–451.
- Őry – Szabó 1983.* Őry Miklós – Szabó Ferenc: Pázmány Péter (1570–1637). In: Őry Miklós – Szabó Ferenc – Vass Péter (szerk.): *Pázmány Péter. Válogatás műveiből.* Szent István Társulat, Budapest, 1983. 11–107.
- Őry 1970.* Őry Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei.* Prugg Verlag, Eisenstadt, 1970.
- Papo – Nemeth Papo 2017.* Adriano Papo – Gizella Nemeth Papo: *Frate Giorgio Martinuzzi. Cardinale, soldato e statista dalmata agli albori del Principato di Transilvania.* Aracne editrice, Aracne, 2017. (Iconografie d’Europa 3.)
- Polgár 1987.* Polgár László S.I.: Pázmány bibliográfia. In: Lukács László – Szabó Ferenc (szerk.): *Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350.*

- évfordulójára*. Róma, 1987. 449–480.
- Sík 1939.* Sík Sándor: *Pázmány. Az ember és az író*. Szent István Társulat, Budapest, 1939.
- Szakály 1986.* Szakály Ferenc: *Vesztőhely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534*. Helikon Kiadó, Budapest, 1986. (Labirintus)
- Tusor 2016.* Tusor Péter: Új adatok és szempontok Pázmány Péter családi viszonyaihoz. *Magyar Sion*, X./LII. (2016) 2. sz. 259–272.
- Tusor 2017.* Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. *Családja, katolizálása, misszionálása. (A Pázmány–Tholdy archívum irataival)*. Feltárta, fordította, kísérő tanulmánnyal és dokumentumokkal közreadja: Tusor Péter. MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport – Gondolat Kiadó, Budapest – Róma, 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae II/6.)
- Vargha 1914.* Vargha Zoltán: Adalék a panaszi Pázmány család leányági leszármazóinak történetéhez. *Családtörténeti jegyzetek*, 1. (1914) 216–224.
- Vargha 1942.* G. Vargha Zoltán: Naményi vagy Lemhényi?. *Magyar Családtörténeti Szemle*, 8. (1942) 7. sz. 163–165.
- Zsák 1901.* Zsák J. Adolf: *Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra?* Nagyvárad, 1901.

Levéltári források

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

